

НА ГРАНИЦІ ДВОХ СВІТІВ, на границі життя і смерті

На західному фронті азбуки стою!
Степан Гостиняк

Доля присудила закарпатським русинам-українцям жити на границі двох світів – східного і західного, двох узурпаторів – Москви і Риму, політичних інтересів різних країн. Визначальною рисою їхнього історичного життя є факт, що вони були відокремлені від свого народу, були полишені самі на себе, жили соками свого коріння, зберігали та розвивали власне життя, а про те, що проходило на інших землях українського народу знали дуже мало, бо гори Карпати лише рідко та у послабленій формі пропускали інформації про життя за ними.

Другою особливістю життя закарпатських українців є постійне намагання держав проживання українців, асимілювати їх, змінити їхню віру та національність на свою.

Хоч наука не визначила точно коли і як "руські люди" переселилися за Карпати, чи і у якій формі належали вони до тогочасної руської держави – Київської Русі, немає сумніву в тому, що закарпатські русини-українці є частиною українського народу. Незаперечним доказом цього є мова, культура, історія, та увесь склад матеріально-духовного життя цього населення. Найвизначніший представник Закарпаття Олександр Духнович твердив, що "історія наша є тая самая, що й решти руського народу", і ніхто ніколи не довів нічого іншого.

Незаперечним фактом є, що українське населення Закарпаття майже 800 років було під владою Угорщини, хоча панування тої держави над українським населенням не завжди мало такі конкретні, продумані та брутальні форми мадяризації, які ми знаємо з 19-го століття. Фактом є і те, що протягом усієї своєї історії закарпатські українці боролися за своє соціальне та національне визволення, хоча за весь той час вони ніколи остаточно не перемогли ні асиміляторські тенденції Угорщини та інших держав, ні панування тих держав над собою.

Успіхом національного життя закарпатських українців вважалося, якщо їм вдавалося зберігати свою бесіду, релігію, свідомість, традицію – та, зокрема в пізніших сторіччях, якщо їм вдалося заснувати руську школу чи якесь культурно-просвітне товариство, видати книгу чи газету або – в наш час, – якщо нам, бодай на коротко, вдалося заснувати, наприклад, Українську Народну Раду Пряшівщини як представницю українського населення Чехо-Словаччини хоча б у справах соціально-правових та культурно-національних, Реферат українського шкільництва при Словацькій Національній Раді як керівний та координаційний державний орган шкільного та культурно-національного життя, Спілку Молоді Карпат, Український національний театр, професійний Український ансамбль пісні й танцю, Державний Музей українсько-руської культури, загальнодержавне Свято пісні й танцю українського населення Чехо-Словаччини та інші фестивалі, Українське радіомовлення Чехо-Словацького радіо, Українську редакцію державного видавництва, українські газети і журнали та інші культурно-освітні організації та установи. Коли, однак, закарпатці, зокрема під впливом різних революцій та за прикладом сусідніх народів, піднімалися до розуміння суттєвих справ свого національного життя й до формулювання важливіших вимог, а пануючі держави або відразу не погоджувалися з такими вимогами, або погоджувалися з ними частково чи лише на деякий час – поки спаде революційне піднесення, – або лише пообіцяли погодитися, закарпатські українці тут же погоджувалися на зменшення та звуження своїх вимог, на їх перенесення на

пізніший час, навіть з порожніми обіцянками щось дати, додатково вирішити чи пізніше подумати, навіть з тим усім ми, як правило, погоджувалися. Коли австрійський цісар у 1849 році не погодився на об'єднання угорських та галицьких русинів-українців у одну автономію, представники угорських русинів почали вимагати автономії бодай у справах культурних та церковних, а коли цісар не пішов навіть на таке об'єднання, то ті самі "революціонери" попросили вже лише "закони державні по-руськи видавати", /з чим цісар, на певний час, погодився/. В часі розпаду Австро-Угорщини закарпатські українці – всі, від Старої Любовні аж до Хусту – на народних зборах виявили свою волю приєднатися до України. Коли однак Україна не була спроможна зреалізувати волю тієї частини свого народу, а нововиникаюча Чехо-Словаччина повела справу так, що закарпатські українці могли лише або надалі зостатися під гнітом Угорщини, або приєднатися до Чехо-Словаччини, /яка тут же обіцяла і автономію, і університет, і залізницю, і фабрики, і, зокрема, визначити західну мовну границю українського населення Закарпаття, і створити для всіх закарпатських українців одне адміністративне ціле/, представники тих українців знову погодилися з таким "рішенням" цього питання, хоча не так уже й тяжко було додуматися, що йдеться лише про обіцянки – поки держава встигне зосередити владу у своїх руках.

І хоча саме в тому часі дійшло до штучного поділу закарпатських українців на Підкарпатську Русь та на чехо-словацьких русинів, і хоча після 1945 року доходить до воз'єднання з Україною лише частини закарпатських українців, а друга, штучно відокремлена частина того самого населення, надалі була полишена в Чехо-Словаччині, хоча післявоєнні здобутки українського населення Чехо-Словаччини – УНРП, РУШ та вся шкільна система, СМК, професіональний УНТ та ПУНА – були (одні давніше а інші недавно) зліквідовані (або "сприватизовані"), а такі організації та установи цього населення, як Музей української культури, українське радіомовлення, видавництво, преса, Союз русинів-українців Словаччини та всі інші "величезні" здобутки післявоєнного "революційного піднесення" знаходяться постійно у вогні "перманентної", "демократичної", та "остаточної" асиміляції, а саме українське населення Словаччини далі ділять на дві "самостійні" і ніби від себе зовсім не залежні національності чи національні меншини – на русинів та на українців, – ми, сучасні представники цього населення, які ніби весь час "боремося" за збереження (а подеколи й розвиток) його культурно-національного життя, по суті годимося з кожним наступним програвом того населення!

Наперекір невпинному погіршуванню життя цієї національності, наші "вимоги" до окремих державних установ та до найвищих представників словацької держави дедалі дрібніші, плиткіші та формульовані "миролюбніше"! Найвищі представники "нашої" держави найчастіше навіть не відповідають на наші Меморандуми, Ставлення, Проголошення, Постанови та інші "серйозні" рішення та резолюції, тяжко від них дістати навіть протоколи засідань, на яких ми з ними на чомусь домовилися, не те, щоб реалізації домовлень, а ми годимося навіть з тою ігнорацією наших вимог органами та представниками держави, обов'язком яких є дбати про розвиток всіх громадян та всіх національних меншин країни. Коротко кажучи, наші культурно-національні справи вже десятиріччями йдуть від десяти до п'яти, а ми завжди знаходимо спосіб говорити про наші "величезні" чи бодай "подальші" успіхи.

Тож треба поставити таке питання: Чим мотивовані, з чого випливають такі риси нашого закарпатоукраїнського характеру та така наша сьогоднішня поведінка?

У всій нашій закарпатоукраїнській історії немає жодної, – бодай єдиної! – перемоги. Є лише постійна боротьба за збереження..., є постійне зменшення вистояного населення і, – врешті-решт, – така чи інша згода з усім, що дозволив чи наказав

гнобитель або асимілятор. Борці українського Закарпаття досягали часом немалих успіхів, – зупиняли на якийсь час наше скочування згори, полегшували бодай частині населення переносити незносне горе, вселяли надію на краще життя, віддаляли на певний час чи надовго нашу національну смерть, – без діяльності Духновича, наприклад, нас уже давно не було б, – проте, на жаль, ніхто з них ніколи – посправжньому – не переміг! Усе це відбилося на характері нашого русина, – русина-пана та й русина-селянина. Русин-пан засвоїв: "Чий хліб їж, того пісню співай!" Русин-селянин засвоїв: "Бог – високо, цар – далеко, ворон воронові око не виколе, не видзьобать, бо ся му подобать!" (О. Павлович.) А гнобителі протягом століть розробили цілу систему способів: розумніших притягали до себе й асимілювали, з кар'єристів робили графів чи баронів Дураковських, Надутовських, Праздноглавських чи й прямо Ословичів, (навіть "президентів" Турків!), витривалих та сміливіших садовили на пару днів (як Духновича) чи надовше до арешту, тримали для них в одній руці колач, а в другій корбач, а самі весь час проводили свою продуману асиміляторську політику.

Це частково пояснює, проте зовсім не виправдовує поведінки, чи то пак "боротьби" сучасних представників української національної меншини в Словаччині. Отже, українська національна меншина у Словаччині є найстаршою національною меншиною широкої околиці. В той час, як ще, образно кажучи, живуть діди сучасних мадярів на Словаччині, бо їх відокремили від свого народу тільки у 1918 році, (а до того часу вони прожили понад тисячу років разом зі своїм народом у "власній" державі та ще почували себе пануючим народом), закарпатському русину-українцю доводилося жити весь той час під чужою владою та в чужій державі без діючої допомоги власного народу.

Тому мало б бути над сонце яснішим, що той русин-українець не може мати такий рівень національного усвідомлення, як той мадяр. Тому того русина-українця, образно кажучи, потрібно було б охороняти як історичну реліквію, бо він зумів – сам-на-сам! – зберегти національні ознаки свого життя до сьогодні! Тому ми мали б з максимальною увагою вивчати способи, якими йому, – малочисленному та економічно слабкому, – вдалося зберегти себе і допомогти йому наздогнати те, чого він таки не встиг зробити протягом своєї неймовірно складної і тяжкої історії, – усвідомити себе повністю і, зберігаючи свої історичні особливості, прилучитися також до загальнонародних цінностей та надбань усього українського народу. Однак замість такого уважного ставлення до закарпатського русина-українця, замість уважного вивчення та подальшого розвитку його спадщини серед нас панує неєдність в розумінні наших сучасних завдань по відношенню до збереження життя нашого народу, невміння розрізнити головне від другорядного і зосередитися на головному, поступитися у другорядному во ім'я перемоги того головного, вирішального. А в такій ситуації знову виникають сили, які проголошують його окремим народом, який ніби немає нічого спільного з колишнім народом русинів, проголошують, на короткий час, один з його діалектів його літературною мовою і намагаються остаточно окатоличити його та прилучити його до західної культури. Незаперечно ясно, що той карпатський русин-українець вистояв в історії і зостався собою лише тому, що дотримувався свого, – свого походження, своєї руської віри, своєї бесіди, своєї народної культури, своїх звичаїв та традицій, саме тому, що наперекір важкопроходимим Карпатам та послабленому припливу інформацій про історичні події в житті його народу він знав, що "свої то за горами, не чужі" і вірив, що "Карпати не розлучать вічно нас!" Основними факторами, які допомагали закарпатському русина-українцеві вистояти в боротьбі за збереження свого історичного обличчя і національного життя була його традиційна стабільність та витривалість у всіх сферах матеріального та духовного життя, замкненість у своєму

житті, пасивність форм спротиву, підтримуваних натуральним способом господарювання та цілковитою ізольованістю та самодостатністю його життя в горах Карпатах.

Активні форми боротьби населення за збереження своєї віри, мови, звичаїв, традицій лише спорадично урізноманітнювали одностайний образ життя руського населення в Карпатах. Таке життя в таких умовах і в такому середовищі виробило як тип замкненого та пасивного русина, який успішно долав постійні спроби найрізноманітніших асиміляцій, поки захистом йому були саме отой самодостатній натуральний спосіб життя та його міцна й багата народна культура й "руська" віра.

Однак сьогодні, коли всеперемагаючі техніка, політика, інформатика й економіка втягують у свій шалений коловорот також колишнього русина з усталених колись сіл, коли переважна більшість сьогоднішньої нашої молоді змушена йти працювати й жити в чуже й чужомовне середовище, старі способи захисту русинів перестають бути захистом. Бо, наведемо приклад: якщо словаку зліквідують малокласну школу у його рідному селі чи змусять словака з Ліптова чи Орави йти працювати у Кошиці чи у Братіславу, то він зі свого словацького середовища потрапить знову лише у словацьке середовище.

Проте дитина русина зі зліквідованої малокласної української школи попаде зі свого «руського» середовища у середовище словацьке, а сам русин, шукаючи роботу, так само потрапляє у словацьке середовище, – та вже без свого священика, учителя, без своєї школи, церкви, книги, пісні чи традиції.

Отже, в наш час, коли до старих ліквідаторських тенденцій пануючих держав, політик та католицької церкви, додалася ще занадто міцна політика економічної асиміляції, коли на перший план висуваються соціально-економічні проблеми і обіцяють надовго турбувати значну частину нашого населення, – зокрема молодь! – ми знову опинилися в ситуації, коли, роз'єднані та розбиті, ми повинні вести боротьбу за азбуку, за рідну школу, за руську віру, – усвідомлювати учителів і батьків, священиків та єпископів, редакторів та їхніх видавців, студентів університету та їхніх викладачів, політиків і політиканів різних мастей.

Причому, якщо взятися лише за рішення економічних проблем, то може статися, що на той час, коли ми знайдемо спосіб допомогти людям в соціальних питаннях, уже не буде тих русинів, яким ми хотіли допомогти. А якщо взятися лише за національне усвідомлення, то може статися, що ми усвідомимо того затурканого русина, проте на той час він уже буде безробітним, безквартирним і без можливостей послати свою дитину у будь-яку школу.

Тому нам треба знайти спосіб, як пов'язати рішення економічних питань нашого населення з рішенням основних національних проблем нашої національної меншини, проблем, які інші народи вирішили уже в минулому сторіччі. Все те – знання про наше минуле життя, історичний досвід та історичну пам'ять закарпатського русина-українця – необхідно максимальною мірою зберегти, використати та належно розвивати.

На жаль, ми цього – на належному рівні, з потрібним порозумінням та з належною інтенсивністю – не робимо.

Ми уже писали про те, що **становище національних меншин залежне від трьох факторів: від держави, в якій національна меншина живе, від матірньої країни національної меншини та від самої меншини. Причому, якщо перші два фактори дуже важливі, то третій – вирішальний.** /ДВ, 1993, ч. 6, стор.14/.

Коротко кажучи, інші нам можуть допомогти, а вижити мусимо самі. Словачина допомогла б нам порозумінням специфічних проблем нашої меншини, – історичних і сучасних, – та об'єктивним ставленням до них та до нашої меншини. Тоді б не

проголошувала нас новим народом, який до сьогодні, мовляв, нічого свого немає, бо лише тепер кодифікує свою бесіду, а без бесіди – давно відомо – ні культури, ні історії, ні простої пісеньки, приповідки чи звичайної байки бути не може.

Коли б Словаччина виправила хиби політики і не робила б нових політичних хиб, не обіцяла б нам "рішення вище європейського рівня", виконала б тим своє завдання по відношенню до нас як до своїх громадян.

Україна могла б нам допомогти перш за все тим, що буде принципово рішати свої проблеми (в тому числі і національні!), що буде різко підводитися на власні ноги і здобувати авторитет серйозної демократичної держави у світі. Тоді багато хто мусів би зрозуміти, що посягати на наше тисячорічне існування і пробувати підмінити його якоюсь кодифікацією – справа неперспективна.

А решта все – на наших плечах! Отже, ми стоїмо перед занадто важливими та занадто складними завданнями по відношенню до нашого українського населення, взаємопов'язаними між собою, так що відокремити котресь питання і вирішувати його окремо – неможливо. Нам треба нарешті усвідомити собі історичне значення сучасного стану речей в нас та й в Україні. Здобуто, нарешті, – поки що лише декларовані – суверенітет та незалежність України.

Цей здобуток не впав з неба, а виборотий сторічною боротьбою цілих генерацій, боротьбою всього українського народу та ціною незлічимої жертв і, на випадок його згуби, ніколи не повториться.

Подібно і з нашою національною меншиною: Дехто ладен твердити, що в такому скрутному становищі ми вже були не раз. Власне, вся наша історія – то життя від десяти до п'яти. Проте в нас аж дотепер завжди були надійні захисники від національної смерті: руська віра, руська бесіда, народна культура, міцні традиції народного життя тощо. Тому з кожною новою хвилею революційного піднесення довкола нас, як також в наслідок воєн, революцій ми оживали чи й воскрешали, і хоч ми не раз "уже в такому состоянні били, же немного дбали есьме хотяй ім'я народа нашего руського зовсім істертоє будет" (Іван Раковський.) все-таки ми не зникли і не вмерли. Однак виключність і смертельна небезпека нашого сучасного стану та сучасної ситуації полягає в тому, що перестали діяти наші старі надійні захисники – натуральний спосіб господарювання та самодостатність народної культури – та з'явилися нові нечуваної сили чинники нової асиміляції – сучасна техніка та економіка.

Тому ми повинні усвідомити собі принципіально іншу ситуацію нашої національної меншини у порівнянні з усіма дотеперішніми небезпеками нашої національної смерті. Таке усвідомлення поведе до посилення нашої відповідальності за кожен наш крок, за нашу сьогоднішню діяльність та за наше майбутнє життя. А посилена відповідальність повинна повести нас до посиленого шукання способів розв'язання спочатку лише найважливіших, а поступово й інших завдань державного життя українського народу у всіх його проявах, рівно ж і до розв'язання проблематики подальшого існування нашої української національної меншини.

Бо ніхто й ніколи не зняв з нас обов'язку жити болями та проблемами власного населення й відповідальності за стан життя власного населення. Ми можемо стогнати, викручуватися, проте не бути чи не чути себе відповідальними за стан та розвиток життя власного населення ми не можемо. А ми, напевно, й не хочемо! У підготовці до Форуму української інтелігенції часто й довго обговорювалося питання про мету, сенс і значення цього форуму. Підкреслювалося завдання об'єднати, активізувати, заохотити, притягти нових людей до активної праці і таке інше.

З усього сказаного мені здається найважливішим усвідомити собі виключність ситуації та відповідальність кожного з нас за стан та позитивне рішення цієї

надзвичайно критичної ситуації. Зовсім можливо, що дальшої можливості в нас вже не буде!!!

Червень 1997